

Woordvorming tussen systeem en norm

Affixoïden in het Duits en in het Nederlands¹

Samenvatting: Uitgaande van waarnemingen uit het (Belgisch-)Nederlandse taalgebruik maken wij in dit artikel een vergelijking van affixoïden in het Duits en in het Nederlands. We bespreken recente bijdragen m.b.t. de problematiek vanwege Duitse en Nederlandse linguïsten en maken gebruik van corpusgegevens om prefixoïden en suffixoïden in de twee talen te vergelijken. De divergenties tussen Duitse en Nederlandse affixoïden blijken significant te zijn. Ze vloeien echter niet voort uit verschillen tussen de twee taalsystemen, maar zijn uitsluitend op het niveau van de norm te situeren. Deze bevinding doet interessante vragen rijzen m.b.t. de factoren die mogelijk de normdivergenties determineren, en maakt een uitbreiding van de vergelijking naar bijkomende talen (bvb. Zweeds) nog interessanter.

Abstract: Starting from observations from (Belgian-)Dutch usage, the present article offers a comparison of affixoids (better known in English as "semi-affixes") in German and Dutch. We begin with a discussion of recent developments in the affixoid debate with regard to both German and Dutch and then compare prefixoids and suffixoids in the two languages on the basis of corpus data. As it turns out, divergences between German and Dutch affixoids (though at times considerable) are not due to differences between the linguistic systems. Rather, they are associated exclusively with the level of norm, raising interesting questions as to potential determining factors and making a wider crosslinguistic comparison of affixoids (e.g. including Swedish) an even more promising proposition.

1. Inleiding

Sommige studentenverenigingen aan Vlaamse universiteiten hebben de gewoonte regelmatig bloedinzamelacties in samenwerking met het Rode Kruis te organiseren. Met allerlei creatieve middelen proberen zij hun medestudenten tot het geven van bloed te motiveren, en uiteraard doen zij daarbij regelmatig beroep op woordspelingen omtrent het woord *bloed*.

Een goed voorbeeld is de slogan *Bloedserieus* waarmee de bio-ingenieursstudenten in het najaar van 2006 reclame maakten voor hun bloedinzameling; bovendien beloofden zij

¹ Dit artikel is een herziene Nederlandse versie van Decroos / Leuschner (ter perse). De auteurs danken Damaris Nübling en drie anonieme lezers voor een aantal nuttige opmerkingen bij een eerdere versie van de tekst.

zelfs een gratis *Bloedserieusfuij* voor iedereen die in het kader van hun actie bloed kwam geven. De bedoeling was uiteraard te suggereren dat het geven van bloed een serieuze aangelegenheid is, en in deze context kwam het goed uit dat *bloed* in het Nederlands niet alleen een zelfstandig naamwoord is (zoals ook bvb. *Blut* in het Duits) maar ook een productief affixoïde met de graduerende betekenis 'erg, in grote mate' (bvb. in *bloednerveus* 'erg nerveus', *bloedheet* 'erg heet'). Een soortgelijke "frame shifting" (term van Coulson 2001, zie ook Ziem 2006) tussen verschillende interpretaties van *bloed* vormde de taalkundige basis voor de slogan *Bloedgeestig* waarmee een halfjaar later de studenten Politieke en Sociale Wetenschappen voor hun bloedinzameling reclame maakten. Het adjectief *geestig* wordt hier in de betekenis 'tof, spannend' gebruikt die in de Belgisch-Nederlandse jeugdtaal courant is en in andere talen niet voorkomt (cf. Duits *geistig* 'mentaal, het verstand betreffend'). Een voorbeeld van meervoudige "frame-shifting" is de leuze *Steengoed in vastgoed* die een Gentse vastgoedmakelaar in zijn reclame gebruikt en die in andere talen ondenkbaar is. *Steengoed* is als Nederlandse samenstelling namelijk dubbelzinnig: *goed* kan óf als adjectief gelezen worden, met *steen-* als graduerend prefixoïde ('heel goed'), óf als collectiefsuffixoïde bij het zelfstandig naamwoord *steen* ('goed dat uit stenen bestaat'). Dit betekent dat de twee bestanddelen van de samenstelling *steengoed* met *vastgoed* geassocieerd kunnen worden, en bijgevolg leent zich *steengoed* bijzonder goed als reclameslogan voor een vastgoedmakelaar.

Anekdotische waarnemingen als deze willen wij in de volgende bladzijden uitbouwen tot een meer systematische vergelijking van affixoïden in het Nederlands en in het Duits. Ons artikel staat daardoor op een lijn met een toenemend aantal studies die zich de voorbije jaren op een systematische manier met de vergelijking van verschillende Germaanse talen onderling beziggehouden hebben (bvb. Ascoop 2004 en 2005, Ascoop / Leuschner 2006, Leuschner 2006, Nübling / Vogel 2004, Decroos 2006, Decroos / Leuschner ter perse). Met het oog op affixoïden lijkt ons deze aanpak bijzonder veelbelovend omdat het onderzoek naar

dit verschijnsel in de meeste Germaanse talen (vooral dan in theoretisch opzicht) nog helemaal in de kinderschoenen staat. Er zijn weliswaar ook eerder al studies over affixoïdefenomenen in het Nederlands gepubliceerd (de bekendste is van Van den Toorn 1983), maar de term *affixoïde* werd pas onlangs door Gert Meesters (2004: 40-41, 47-50) vanuit het Duits in het Nederlands geïntroduceerd. Wat betreft de problematiek van de term zelf (die onder Duitse taalkundigen fel omstreden is – zie verder), neemt Meesters de vooral descriptief gemotiveerde compromishouding aan die in de Duitse context reeds door Motsch (1996) en Stevens (2005) geformuleerd werd. Volgens deze auteurs verwijst de term *Affixoid* weliswaar niet naar een categorie van het taalsysteem, maar blijft hij toch nuttig omdat hij m.b.t. de overgang tussen samenstelling en afleiding (vooral in diachroon opzicht) inzichten mogelijk maakt die zonder de term *Affixoid* moeilijk te formuleren waren (aldus Motsch 1996: 160-161, *contra* Schmidt 1987). Ook wij nemen overigens dit standpunt in.

In het volgende gaan wij in twee stappen te werk. We beginnen met een bespreking van enkele geselecteerde stellingen uit de recente literatuur m.b.t. het Nederlands en het Duits; daarbij leggen we de nadruk op het idee dat het ontstaan van affixoïden als een vorm van grammaticalisatie opgevat kan worden. Voorts geven wij een vergelijking van Duitse en Nederlandse affixoïden, waarbij we eerst de prefixoïden en vervolgens de suffixoïden onder de loep nemen. Op methodologisch gebied beogen wij een "prototypische vergelijking" ("prototypischer Vergleich", zie o.a. Nübling 2001 en Leuschner 2006), d.w.z. wij streven niet naar een volledige empirische beschrijving van alle Duitse en Nederlandse affixoïden (iets dat sowieso praktisch onmogelijk is) en ook niet naar kwantitatieve precisie, maar gaan op zoek naar karakteristieke tendensen. Deze moeten respectievelijk blijken uit het PAROLE-corpus van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (Leiden) en de morfosyntactisch geannoteerde corpora van het Institut für Deutsche Sprache (Mannheim, client Cosmas II), uit de belangrijkste woordenboeken en grammatica's en uit waarnemingen uit het dagelijkse leven

(Decroos 2006).² De resultaten van de vergelijking vormen de achtergrond voor afsluitende overwegingen m.b.t. de status van affixoiden tussen systeem en norm en m.b.t. het potentieel van een uitgebreidere vergelijking die de grenzen van de West-Germaanse taalgroep zou overschrijden en ook bvb. het Zweeds bij de vergelijking zou kunnen betrekken.

2. Affixoiden in de recente discussie

2.1. Synchron

Affixoiden zijn gebonden woordvormingselementen die door hun karakteristieke eigenschappen een positie tussen (potentieel) zelfstandige lexemen en affixen innemen. Zij treden op als prefixoiden (Nederlands *bliksem-*, *dol-*, *droom-*, Duits *Affen-* 'apen-', *Bilderbuch-* 'prentenboek-', *Blitz-* 'bliksem-', *Traum-* 'droom-' enz.) en als suffixoiden (Nederlands *-arm*, *-boer*, *-gebaseerd*, Duits *-anfällig* '-gevoelig', *-feindlich* 'vijandelijk', *-fritze* '-boer' enz.). Prefixoiden hebben meestal een graduerende en/of evaluerende functie (Duden 2005: 756-760) met betrekking tot het tweede lid van de samenstelling (bvb. graduerend: *hoog-gemotiveerd/hochmotiviert*, *reuzelawaai/Riesenzurm*, evaluerend: *klotefilm/Scheißfilm*, *top-concert/Topkonzert*); in sommige gevallen zijn de twee functies amper (onder)scheidbaar (Duits *Affenhitze* 'grote warmte / onaangename warmte', letterlijk 'apenhitte'). Ook puur taxatieve (d.w.z. categoriserende) prefixoiden komen voor zoals Nederlands *oud-* / Duits *alt-* (bvb. *ouddirecteur*, *Altbundeskanzler*). Suffixoiden komen o.a. als tweede lid voor in zogenaamde "Kollektivbildungen", d.w.z. samenstellingen die naar een verzameling van dingen met overeenkomstige eigenschappen of functies verwijzen (Duits *Astwerk* 'totaal van de takken van een boom of een bos', *Buschwerk* 'struikgewas', *Nähzeug* 'naaigerief', *Rasier-*

² Decroos (2006) werd – net als Ascoop (2004) – geschreven als licentiaatsverhandeling aan de UGent. Aan twee evaluatoren, Johan De Caluwe en Luc De Grauwe, zijn we dank verschuldigd voor talrijke nuttige opmerkingen.

zeug 'scheergerei'), voor "Possessivbildungen" (*liefdevol//liebevoll*) en "Privativbildungen" (*asbestvrij/asbestfrei*; zie Fandrych 1993) of worden gebruikt voor het opgeven van oorzaken of redenen (Duits *wetterbedingt* 'veroorzaakt of voortgebracht door het weer'); in sommige gevallen verwijzen suffixoïden ook naar personen zoals *-boer* resp. *-fritze* '-handelaar' (Nederlands *krantenboer* / Duits *Zeitungsfritze*) en *-paus/-papst* 'autoriteit op een bepaalde gebied' (Nederlands *milieupaus*, Duits *Literaturpapst*). In tegenstelling tot prefixoïden zijn suffixoïden de kern van de samenstelling waarin zij optreden en bepalen zij bijgevolg diens woordsoort. In semantisch opzicht ligt het zwaartepunt van de samenstelling echter bij het eerste lid en ontbreekt de modificerende relatie tussen de leden – eigenschappen die veeleer aan afleidingen dan aan samenstellingen doen denken (Duden 2005: 759).

In taalwetenschappelijk opzicht zijn affixoïden vooral controversieel wegens hun tussenpositie tussen de categorieën "zelfstandig lexeem" en "affix". Deze tussenpositie werpt namelijk de vraag op of affixoïden in het taalsysteem al dan niet een categorie met een karakteristieke distributie vormen (Eisenberg 2004: 214). In de literatuur wordt deze vraag tegenwoordig consequent met "neen" beantwoord, o.a. omdat er – naast compositie en derivatie – nergens een woordvormingsproces "affixoïdering" of dergelijke te bespeuren valt (Hartmann / Hansen 1991: 41). De meeste woordvormingsproducten met affixoïden zijn gewoon samenstellingen (Duden 2005: 757) die met derivaties concurreren of deze aanvullen, bvb. *vlechtwerk/Flech-twerk* en Duits *Buschwerk* 'struikgewas' met collectieffixoïde *-werk* naast respectievelijk *gevecht/Geflecht* en *Gebüsch* met affix *ge-* (Eisenberg 2004: 214). Sommige auteurs (Fleischer / Barz 1995: 27v., Donalies 2005: 25v., Altmann / Kemmerling 2006: 102v. en Lohde 2006: 15v.) gaan daarom nog verder en wijzen de term "Affixoid" als dusdanig min of meer radicaal af (zo ook reeds Schmidt 1987). Anderen (naast Motsch 1996 en Stevens 2005 ook bvb. Bergmann et al. 2005: 51-53 en Duden 2005: 758) verdedigen dan weer min of meer expliciet de boven reeds vermelde, vooral descriptief georiënteerde

compromishouding.³ Al verwijst de term "Affixoid" volgens hen niet naar een categorie van het taalsysteem, toch blijft hij nuttig als verzamelterm voor woordvormingselementen in de overgang tussen zelfstandig lexeem en affix, twee categorieën die op hun beurt niet scherp van elkaar afgebakend kunnen worden, maar als prototypen met overlappende randen beschouwd dienen te worden (Fleischer 2000: 892, ten Hacken 2000: 349-360; cf. overigens ook reeds Schmidt 1987: 97).

Aanvaardt men de term "affixoïde" in deze zin, dan wordt ook meteen duidelijk hoe de functionele overeenkomsten tussen leden van samenstellingen in de overgangszone tussen compositie en derivatie in synchroon en diachroon opzicht beschreven kunnen worden. Gewoonlijk worden in de literatuur de volgende vijf criteria voor de status van affixoïde gehanteerd (hier vooral in navolging van Stevens 2005):

- (i) affixoïden vormen reeksen en zijn vaak buitengewoon productief, vooral in het gesproken taalgebruik;
- (ii) elk affixoïde bestaat naast een formeel identiek zelfstandig "parent morph";⁴
- (iii) de betekenis van het affixoïde is algemener en abstracter dan die van het "parent morph" en is er vaak in een metaforische relatie mee (bvb. *reuzenlawaaï/Riesenschrei*, *hoogzwanger/hochschwanger*, Duits *liebeshungrig* 'hunkerend naar liefde');
- (iv) vergeleken met reguliere samenstellingen vertonen affixoidformaties een herverdeling van de semantische binnenstructuur in die zin dat het steeds het niet-affixoïde element is dat de semantische kern van het woordvormingsproduct uitmaakt; bovendien ontbreekt tussen de twee elementen de determinatieve verhouding, waardoor het on-

³ Eichinger (2000: 73) is een van de weinige auteurs die zich in deze controverse neutraal opstellen.

⁴ Dit onderscheidt affixoïden van confixen ("Konfixe") als *mega-*, *super-* enz., die zich eveneens in de overgang tussen compositie en derivatie bevinden, maar geen zelfstandige lexemen naast zich hebben en meestal internationalismen zijn; zie Eichinger (2000: 73) en Schu (2005). – Het feit dat samenstellingen met prefixoïden die op naamwoorden gebaseerd zijn in het Duits en in het Nederlands vaak reguliere tussenklanken ("Fugenelemente") als *-(e)n* en *-(e)s* bevatten, is geen argument tegen de formele identiteit. De enige tussenklank die specifiek bij een affixoid optreedt is de *-s* in het Duitse *Mords-* (cf. *Mordslärm* 'enorm lawaai' met affixoïde *Mords-* tegenover *Mordanschlag* 'moordaanslag' zonder tussenklank).

mogelijk is affixoïdformaties te parafraseren op een manier die gebruik maakt van het betrokken affixoïde (bvb. *reuzenlawaai* 'reusachtig lawaai', maar niet 'lawaai gemaakt door een reus' of dergelijke);

- (v) affixoïden concurreren met affixen (dit geldt, naast de boven reeds vernoemde gevallen met *-werk* vs. *ge-*, ook bvb. voor Duits *sehnsuchts-voll* 'verlangend, smachtend' met affixoïde *-voll* vs. *sehnsücht-ig* met affix *-ig*) of (bij prefixoïden) met collocaties met semantisch overeenkomstige bijwoorden (bvb. 'zeer') en/of adjectieven (bvb. *Mordslärm* 'enorm lawaai').

In de literatuur is er herhaaldelijk op gewezen dat sommige van deze criteria niet uitsluitend voor affixoïden gelden (Donalies 2005: 25v.; Altmann / Kemmerling 2006: 102v.; Lohde 2006: 16; cf. ook reeds Schmidt 1987) en dat ook niet alle criteria in dezelfde mate voor alle exemplaren representatief zijn; daardoor ontstaat er vaak een zekere speelruimte voor subjectiviteit ("subjektiver Ermessensspielraum", Bergmann et al. 2005: 53). Dit zijn echter geen argumenten tegen de notie "affixoïde" als dusdanig: het feit blijft dat de genoemde afwijkingen heel vaak gezamenlijk optreden, en dat niet alleen in synchroon, maar ook (en volgens Stevens 2005: 75 zelfs vooral) in diachroon opzicht.

2.2. Diachroon

Terwijl het onderzoek naar affixoïden in de Duitse taalwetenschappelijke literatuur reeds op een lange traditie van empirisch en (vooral) theoretisch onderzoek kan bogen, hebben Nederlandse affixoïden veel minder op aandacht kunnen rekenen. Een duidelijke aanwijzing daarvoor is het feit dat het hoofdstuk over woordvorming in de *Algemene Nederlandse*

Spraakkunst (ANS 1997: 585-740) een handvol prefixoïden en suffixoïden op diverse plaatsen *en passant* vermeldt en helemaal geen verwijzing naar de affixoïdenproblematiek als dusdanig bevat. Weliswaar hebben sommige studies in het verleden naar affixoïdeachtige fenomenen in het Nederlands verwezen – met name naar graduerende prefixoïden bij adjectieven (Fletcher 1980: 445-472) –, en vanaf de jaren tachtig werd in deze studies ook al melding gemaakt van de uit het Engels ontleende term *halfsuffix* (van den Toorn 1983; cf. "semi-suffix" in Marchand 1969). Affixoïden werden in het Nederlands echter pas door Meesters (2004) op een grondigere manier behandeld; hij is blijkbaar ook de enige Nederlandstalige auteur die überhaupt de term *affixoïde* gebruikt. Net als de meeste Duitse auteurs hecht Meesters belang aan de vaststelling dat affixoïden geen categorie van het taalsysteem vormen en dat de term "affixoïde" vooral descriptief begrepen dient te worden. Volgens Meesters is deze term nuttig om de eenvoudige reden dat de eigenschappen van bepaalde taalkundige elementen daardoor "gemakkelijker besproken kunnen worden" (ibid.: 41). Zelf gebruikt Meesters de term overigens maar zelden – of hij gebruikt hem, zo men wil, niet consequent. Meestal zegt hij "halfaffixen", en wanneer hij het heeft over wat wij "prefixoïden" en "suffixoïden" noemen, spreekt hij zelfs uitsluitend over "halfprefixen" en "halfsuffixen".

Opvallend aan de manier waarop Meesters samenstellingen met affixoïden behandelt, is dat hij ze bij de zogenaamde "paradigmatische samenstellingen" rekent. Meesters interesseert zich dus vooral voor affixoïden wegens een eigenschap die zij o.a. met confixen en bepaalde types verkortingen (de overige twee onderwerpen van zijn boek) gemeen hebben: de reeksvorming. Dit paradigmatisch perspectief geeft bij hem aanleiding tot de term "modelwoord" en diens diachrone tegenhanger, "startwoord" (2004: 15, 50, 53). Een "modelwoord" is een samenstelling die voor de leden van een gegeven reeks synchronisch als voorbeeld dient of diende. Het idee van een "modelwoord" maakt het mogelijk te verklaren

waarom bij sommige affixoïdeformaties de semantische link tussen het eerste en het tweede lid verzwakt is of zelfs helemaal ontbreekt: in zulke gevallen heeft zich de reeks helemaal van het modelwoord losgemaakt. In het geval van *bloedrood* en *bloedwarm* bvb. is de samenstelling duidelijk semantisch gemotiveerd (want bloed is rood en warm); hetzelfde geldt voor samenstellingen als *steenhard* en *steenkoud* (want steen is hard en koud). Bij samenstellingen als *bloedmooi*, *bloedjong*, *steenrijk*, *steengoed* enz. daarentegen (voorbeelden uit Fletcher 1980: 452-453) is een semantische motivatie veel moeilijker of zelfs helemaal niet meer herkenbaar; een nominale samenstelling met *bloed-* zoals *bloedvorm* 'topvorm' toont eveneens aan dat *bloed-* als prefixoïde zich helemaal losgemaakt heeft van zijn oorspronkelijke context. Het occasioneel gebruik van *bloedserieus* en *bloedgeestig* in een reclame voor een bloedinzamelactie en het gebruik van *steengoed* in een reclame voor een vastgoedmakelaar is dan ook mogelijk net omdat de betrokken woordvormingspatronen semantisch gedemotiveerd geraakt zijn. In de juiste context gebruikt, kunnen zij daarom, met een verrassend effect, gemotiveerd worden.

Een tweede bijzonderheid bij de behandeling van affixoïden door Meesters bestaat in het voorstel, tussen zelfstandige lexemen en "halfaffixen" een tussenstap in te lassen die Meesters (2004: 39) – hiervoor teruggrijpend naar de term "quarter affixes" bij Becker (1993) – "kwartaffixen" noemt. Daarmee worden leden van samenstellingen aangeduid die weliswaar reeksen vormen, maar semantisch (nog) niet van hun zelfstandige homoniemen (zouden) verschillen. Als voorbeeld noemt Becker Duitse samenstellingen met *Zwerg-* 'dwerg-' en een tweede lid dat naar een levend wezen verwijst (bvb. *Zwergkaninchen* 'dwergkonijn', *Zwerg-hase* 'dwerghaas'); *Zwerg-* geeft hier telkens aan dat de referent van het tweede lid klein is. Meesters brengt daar echter terecht tegen in dat de betekenis van het zelfstandig lexeem *Zwerg* veel meer omvat dan alleen maar het kenmerk *klein*; een ander voorbeeld van Meesters betreft samenstellingen als *marathonzitting*, *marathonconcert*, *marathondebat* enz., waar

marathon- telkens een bijzonder lange tijdsduur aangeeft (Meesters 2004: 39). Tenminste in de context van affixoiden lijkt ons de term "kwartaffix" daarom overbodig. Deze term verduistert met name het feit dat er tussen zelfstandig gebruikte lexemen en affixen een continuüm van delexicalisering bestaat dat niet in een welbepaald aantal stadia onder te verdelen valt. Langs het continuüm kunnen individuele affixoiden zich min of meer ver van hun "parent morph" verwijderen, tot ze in extreme gevallen hun lexicaal gehalte helemaal verliezen en echte suffixen worden.

Wat de historische ontwikkeling van affixoiden betreft, is de laatste jaren in de literatuur herhaaldelijk het idee geopperd dat de systematische functionele dissociatie van affixoiden ten opzichte van hun "parent morphs" en hun mogelijke verdere ontwikkeling tot prototypische affixen (vooral suffixen) als een vorm van grammaticalisatie beschreven kan worden. O.a. bij Nederlandstalige auteurs is deze hypothese goed ingeburgerd. Zo zegt Meesters dat affixoiden diachroon gezien vrije morfemen zijn die onderweg zijn richting affix, wat volgens hem een vorm van grammaticalisatie is (2004: 40). Deze analyse wordt verder uitgediept in de inleiding tot de Nederlandse morfologie van Booij / van Santen (1998: 273-275). De beslissende stap in de grammaticalisatie van affixoiden is volgens Booij / van Santen een (semantische) heranalyse. Deze gedachte vindt men *in nuce* ook al bij Meesters en Fletcher terug. De samenstellingen met prefixoiden die door Fletcher bestudeerd worden (de zogenaamde "adjective-specific intensifiers") zijn volgens hem namelijk tot gecomprimeerde vergelijkingen te herleiden, zo bvb. *steenhard* < 'zo hard als steen', *peperduur* < 'zo duur als peper (in de tijd toen deze samenstelling ontstond)' (Fletcher 1980: 446).⁵ Dit doet sterk denken aan de waarneming dat zich in een reeks samenstellingen met een prefixoïde meestal tenminste één samenstelling bevindt die zowel een vergelijkende als een graduerende interpretatie toelaat (Meesters 2004: 50). Onder de samenstellingen met *stok-* bvb. kan de

⁵ *Peper-* is overigens een typische "adjective-specific intensifier" in de zin van Fletcher, d.w.z. het is niet reeksvormend en wordt door ons dan ook niet als affixoïde beschouwd.

samenstelling *stokstijf* zowel vergelijkend geïnterpreteerd worden ('zo stijf als een stok') alsook graduerend ('heel stijf'), terwijl samenstellingen als *stokdoof* en *stokoud* enkel graduerend geïnterpreteerd kunnen worden. Dit wordt door de Duden-grammatica (2005: 757) ook voor het Duits opgemerkt: aan bepaalde samengestelde adjectieven met prefixoïden kan "zowel een vergelijkende alsook een graduerende betekenis toegeschreven worden" (bvb. *steinhart* 'hard als een steen / heel hard' en *steinalt* 'oud als een steen / heel oud' en ook *hundemüde* 'moe als een hond / heel moe'), terwijl dezelfde prefixoïden in andere gevallen enkel graduerend geïnterpreteerd kunnen worden (*steinmüde* 'heel moe', *steinunglücklich* 'heel ongelukkig', *hundeelend* 'heel ellendig', *hundeübel* 'heel misselijk'). Als we aannemen dat de vergelijkende interpretatie historisch primair is, kunnen we *stocksteif/stokstijf*, *steinhart* en/of *steinalt*, *hundemüde* enz. dus als "startwoorden" van hun reeksen beschouwen. Door de heranalyse krijgt het eerste lid een afwijkende betekenis die het uitsluitend als lid van samenstellingen kan hebben; vervolgens wordt de heranalyse geactualiseerd, doordat op grond van analogie bijkomende samenstellingen gevormd worden. Hetzelfde geldt voor sommige pejoratieve prefixoïden (bvb. *Drecks-* in het Duitse *Drecksarbeit* 'vuil werk > onaangenaam werk', gebaseerd op het zelfstandig naamwoord *Dreck* 'vuil') en ook voor suffixoïden (zie verder).

De gedachte dat er bij het ontstaan en de historische ontwikkeling van affixoïden sprake is van een vorm van grammaticalisatie duikt in het recente onderzoek naar affixoïden wel vaker op (zie bvb. Erben 2006: 144, Haspelmath 1992: 71),⁶ maar vooral Stevens (2005: 76-77) heeft deze hypothese in detail uiteengezet. Volgens hem is het even plausibel als zinvol, de historische verhouding tussen affixoïden en hun "parent morphs" door middel van termen als "layering", "divergence", "persistence", "decategorisation" en "generalisation" (Hopper 1991) te beschrijven en het ontstaan van affixoïden als verlies aan "integrity" en

⁶ Voor de grammaticalisatietheorie in het algemeen zie Hopper / Traugott (2003); over soortgelijke fenomenen bij confixen cf. Giannouloupoulou (2006).

"paradigmatic variability" en als toename aan "bonding" (Lehmann 1995) te analyseren. Nübling et al. (2006: 70-73) hebben verder kunnen aantonen dat de functionele ontwikkeling op de formele vooruitloopt: terwijl het semantische verschil tussen het zelfstandig lexeem en het affixoïde beduidend kan zijn, blijft het taalteken materieel onveranderd, wat bvb. blijkt uit het feit dat affixoïden in fonologisch opzicht woorden blijven. Dit laatste geldt zelfs nog voor affixen als Nederlands *-baar* / Duits *-bar*, Nederlands *-dom* / Duits *-tum*, Nederlands *-heid* / Duits *-heit/-keit*, Nederlands *-lijk* / Duits *-lich*, Nederlands *-loos* / Duits *-los*, Nederlands *-schap* / Duits *-schaft*, Nederlands *-zaam* / Duits *-sam* en Duits *-haft*, die ooit in samenstellingen ontstaan zijn en in de loop van hun ontwikkeling tot affix een fase als affixoïde doorgemaakt hebben (zie voor het Nederlands Van Loey 1959, voor het Duits Erben 2006: 144-149 en Henzen 1965: 186-193, 209-210). Nübling et al. gebruiken de term "affixoïde" daarom ook voor woordvormingselementen die elders in de Duitstalige literatuur reeds als affixen gecategoriseerd worden zoals het collectiefsuffixoïde *-werk*. Weliswaar zijn veel samenstellingen met suffixoïden van dit type al betrekkelijk oud (deze met *-werk* bvb. zijn in het Duits sinds de 17de eeuw geattesteerd), maar de daarnet genoemde groep (*-bar/-baar* enz.) is nog heel wat ouder: hun ontwikkeling tot affix via de stap van affixoïde begon reeds tijdens de Oudhoogduitse/Oudnederlandse periode. Bovendien vertonen de typische woordvormings-producten waarin de leden van de *-werk*-groep in het Duits optreden nog steeds duidelijke sporen van de oorspronkelijke functie van elke "parent morph". Zo wordt bvb. *-zeug* bij voorkeur in combinatie met werkwoordstammen gebruikt omdat *-zeug* naar het totaal aan gereedschappen (het "gerief") verwijst die nodig zijn om de handeling, uitgedrukt door de werkwoordstam, uit te voeren (bvb. *Nähzeug* 'naaigerief', *Schreibzeug* 'schrijfgerief', *Flick-zeug* 'gerief nodig om iets – vooral platte banden – te herstellen', *Reitzeug* 'gerief nodig voor paardrijden').⁷ Daarentegen verwijst *-werk* naar de producten van een handeling; het

⁷ In deze gevallen is de reeksvorming duidelijk aanwezig, terwijl de desemantisering van *-zeug* veel minder opvallend is. Er zijn echter ook andere voorbeelden zoals *Lumpenzeug* 'gespuis' (letterlijk 'voddentuig') waar

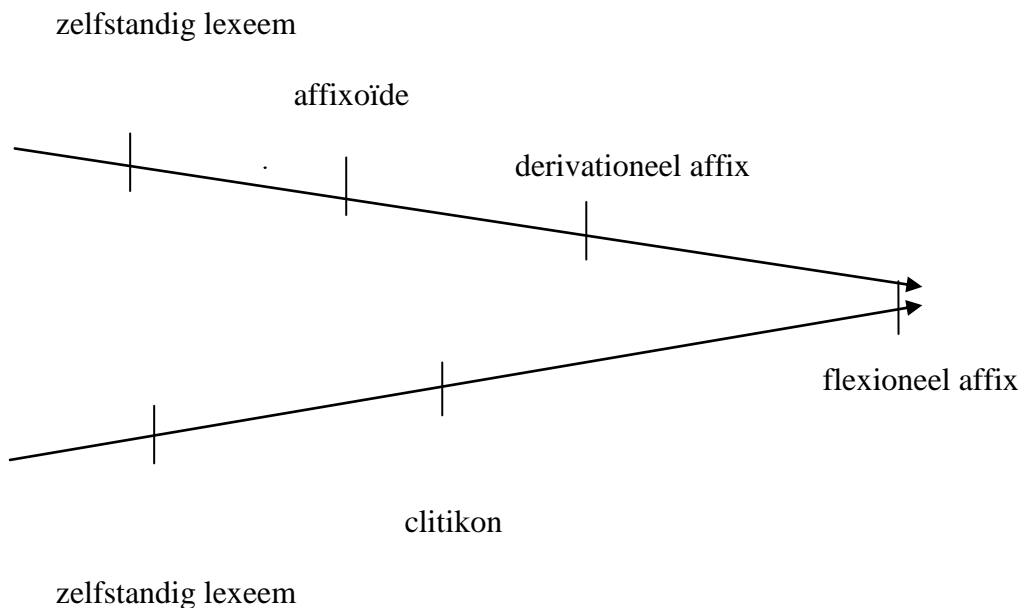
wordt daarom zowel met werkwoordstammen gecombineerd (bvb. *Flechtwerk/vlechtwerk*, Duits *Backwerk* 'gebak') alsook met zelfstandige naamwoorden (bvb. het boven reeds vermelde *Buschwerk* 'struikgewas'). Suffixoïden als *-wesen* '-wezen', *-gut* '-goed' en *-kram* 'rommel' op hun beurt verwijzen naar de eigenschappen van een verzameling voorwerpen en worden daarom bij voorkeur met zelfstandige naamwoorden gecombineerd (*Fischereiwesen* 'visserij-wezen', *Saatgut* 'zaadgoed, zaaigoed', *Papierkram* 'paperassen'; Nübling et al. 2006: 78, cf. infra).

2.3. Contrastief

Het daarnet geboden overzicht van recente studies over affixoïden in het Duits en in het Nederlands toont aan dat er zowel op synchroon als op diachroon gebied enige vooruitgang geboekt is. Wil men het relevante onderzoek synthetiseren, dan kan men stellen dat de prototypische evolutie van affixoïden als een vorm van grammaticalisatie beschouwd kan worden die uiteenvalt in een (semantische) heranalyse en een daarop volgende fase van actualisering, wanneer de heranalyse door veranderingen in het taalgebruik zichtbaar wordt. Deze gedachte maakt het niet alleen mogelijk nieuwe hypothesen te genereren wat betreft de historische ontwikkeling van individuele affixoïden. De grammaticalisatie-aanpak is vooral van belang in het kader van de taalvergelijking, en dat in dubbele zin: zo wordt het mogelijk zowel het continuüm tussen compositie en derivatie te parametriseren, waardoor ontwikkelingen in dit overgangsgebied ondanks typologische verschillen makkelijker te vergelijken zijn (zie hierover Haase 1988), als de plaats van affixoïden te bepalen in de historische overgang van oorspronkelijk zelfstandige taalkundige elementen naar de

-zeug metaforisch gebruikt wordt en wél een sterke delexicalisering vertoont. (Met dank aan Luc De Grauwe.)

flexionele morfologie (tenslotte een van de belangrijkste resultaten van grammaticalisatieprocessen). Zo postuleert Stevens twee grammaticalisatiepaden die van zelfstandig gebruikt lexeem tot flexioneel affix leiden: één via clitica en één via derivationele affixen. Het affixoïde zou zijn plaats als tussenfase langs het laatstgenoemde pad vinden:

Een geheel andere aanpak vindt men bij Duitse auteurs die het naast elkaar bestaan van verschillende "lagen" van min of meer gegrammaticaliseerde woordvormingsstrategieën interpreteren als een gevolg van de werking van ontwikkelingstendensen op lange termijn. Een van deze auteurs is Munske (2002). Munske gebruikt weliswaar de term "affixoïde" niet als dusdanig, maar hij ziet toch o.a. een analogie tussen het ontstaan van wat wij affixoïden noemen enerzijds en het ontstaan van hulpwerkwoorden anderzijds; verder wijst hij ook op het feit dat woordvormingsmodellen op termijn ontwikkelingsspiralen doorlopen die aan soortgelijke spiralen in de flexionele morfologie en de syntaxis herinneren (ibid.: 28-29). Een echt variatietypologisch perspectief wordt door Roelcke (2002) ingenomen: hij interpreteert de massale toename aan suffixoïdegebaseerde samenstellingen sinds de Vroegnieuwhoogduitse periode als versterking van het synthetische structuurtype en

benadrukt dat deze trend ingaat tegen de (over)bekende analytische ontwikkelingstendens die de Indo-Europese talen, waaronder dus het Duits, in zijn greep zou hebben. Door het versterkt gebruik van synthetische patronen zoals bvb. samenstellingen zou het ontstaan van "suffixachtige functionele elementen" (d.w.z. suffixoïden) bijdragen tot de betrekkelijke hoge "Syntheseindex" van het moderne Duits (ibd.: 339).

Vergeleken met dermate verregaande hypothesen is de opzet van de nu volgende vergelijking vrij bescheiden. In plaats van de variatietypologische benadering volgen wij ook eerder een contrastieve aanpak die, uitgaande van wederzijdse equivalenties tussen affixoïden (individueel of in groep) in de te vergelijken talen, de prototypische convergenties en divergenties tussen de twee talen wil achterhalen. Daarbij laten wij ons inspireren door de methodologie die Ascoop (2004) voor de vergelijking van affixoïden in de Germaanse talen ontwikkeld heeft. Drie trappen van overeenstemming vielen in Ascoops Duits-Zweedse gegevens te onderscheiden: functionele equivalentie van cognaten (waarbij affixoïden in de ene taal door etymologisch verwante affixoïden in de andere taal te vertalen zijn), functionele equivalentie zonder cognaten (waarbij affixoïden weliswaar door affixoïden te vertalen zijn, maar zonder dat daarbij cognaten aan te pas komen) en functionele divergentie (waarbij affixoïden in de andere taal enkel door middel van parafrazen weergegeven kunnen worden). Ascoop voerde bovendien ook enkele representatieve detailvergelijkingen uit waarbij zij de soorten en grenzen van functionele equivalentie probeerde te achterhalen; ze deed dit aan de hand van elektronische tekstcorpora, door bvb. de combinatiemogelijkheden van cognate affixoïden met andere leden in samenstellingen te vergelijken (wat soms opvallende divergenties tussen de twee talen aan het licht bracht). In onze eigen vergelijking van Duitse en Nederlandse prefixoïden en suffixoïden trachten wij deze aspecten in één enkele, drie-voudig gefaseerde aanpak te synthetiseren. Dit houdt in dat wij ons op de volgende drie aandachtspunten richten:

- op het combinatorische aspect, d.w.z. op de mogelijkheden om affixoïden met verschillende soorten leden in samenstellingen te combineren;
- op het functionele aspect, d.w.z. op de vraag of er functionele domeinen zijn waar een van de twee talen geen equivalente affixoïden voor affixoïden uit de andere taal kent;
- op het lexicale aspect, d.w.z. de prototypische woordsoorten en lexicale domeinen waaruit de "parent morphs" stammen, incl. de vraag in welke mate affixoïden die in de twee talen functioneel equivalent zijn, cognaat zijn.

Wij gaan uit van het Nederlands en beginnen telkens met een (uiteraard onvolledige) lijst van Nederlandse prefixoïden en suffixoïden. Het combinatorische aspect wordt enkel aangestipt, telkens aan de hand van één cognatenpaar (bvb. *reuze-/Riesen-* voor de prefixoïden, *-matig/-mäßig* voor de suffixoïden) dat een bijzonder nauwkeurige vergelijking oplevert. Het grootste deel van onze aandacht gaat uit naar het functionele aspect (bvb. in het bijzonder naar divergenties bij samenstellingen met suffixoïden die naar personen verwijzen) en naar het lexicale aspect (bvb. met het oog op verschillen wat betreft de lexicale afkomst van pejoratieve prefixoïden). We ronden af door onze waarnemingen samen te vatten en ze te interpreteren met het oog op het onderscheid tussen systeem en norm, d.w.z. tussen regels in de taal die op opposities binnen het taalsysteem gebaseerd zijn, en regels – of beter: regulariteiten – die bij de realisering van het systeem als historisch gegroeide praktijken tijdens en door het spreken beschouwd moeten worden (cf. Coseriu 1975[1955], Willems 2001). Daaruit blijkt dat de divergenties tussen het Duits en het Nederlands, wat affixoïden betreft, uitsluitend op het gebied van de normregulariteiten te situeren zijn; toch zijn zij daar soms heel opmerkelijk – opmerkelijker in elk geval dan wat men verwacht gezien de nauwe genealogische verwantschap tussen de twee talen. Deze bevindingen doen interessante vragen rijzen met betrekking tot de factoren die de normverschillen determineren en maken een

toekomstige uitbreiding van de vergelijking naar andere talen (bvb. het Zweeds) nog relevanter.

3. Vergelijking van Nederlandse en Duitse affixoïden

3.1. Prefixoïden

Nederlandse prefixoïden (selectie uit Decroos 2006): *bere-* (*beresterk, beregoed, berekoud*), *bliksem-* (*bliksemactie, bliksemcarrière, bliksemsnel*), *bloed-* (*bloedhekel, bloednerveus*), *dol-* (*dolgelukkig, dolgraag*), *dood(s)-* (*doodsbang, doodongelukkig, doodgewoon*), *door-* (*dooreerlijk, doorarm*), *droom-* (*droomhuis*), *honden-/honds-* (*hondenleven, hondenweer, hondenbaan, hondsbrutaal, hondsmoe*), *in-* (*indroevig, ingelovig, inkoud*), *kanker-* (*kankerweer, kankervent*), *kei-* (*keigoed, kei-interessant, keimooi*), *klote-* (*klotebaantje*), *knal-* (*knalblauw, knalprijs*), *kots-* (*kotsmisselijk, kotsvent*), *kut-* (*kutweer, kutsmoes*), *loei-* (*loeihard, loeiduur*), *mammoet-* (*mammoettanker, mammoetproces*), *marathon-* (*marathonvergadering*), *monster-* (*monsteroverwinning, monsterfile*), *moord-* (*moordvent*), *oer-* (*oersaai*), *over-* (*overgelukkig, overbeleefd*), *pest-* (*pesthumeur, pestkerel*), *poep-* (*poepzat, poepserieus, poepsjiek, poepsimpel*), *pokke-* (*pokkeweer*), *reuze-* (*reuzeflater, reuzehonger, reuzeblij*), *rot-* (*rotbaan, rotklap, rotverwend*), *snert-* (*snertbedrag, snertfilm*), *steen-* (*steengoed, steenrijk, steenkoud*), *stik-* (*stikheet, stikdonker, stikjaloers*), *stok-* (*stokstijf, stokdoof, stokoud*), *stront-* (*strontkerel, strontnat*), *tering-* (*teringvent, teringherrie*), *top-* (*topmanager, topkwaliteit*), *tyfus-* (*tyfusweer, tyfusgriet*), *wereld-* (*wereldklasse, wereldwif*).

Overzien wij de combinatiemogelijkheden van de prefixoïden, dan stellen we vast dat deze in de twee talen met substantieven en/of adjectieven gecombineerd worden en dat er in dit opzicht weinig verschillen tussen het Duits en het Nederlands vast te stellen zijn. Een goed

voorbeeld is het prefixoïde *hoog-/hoch*, dat in de twee talen bij voorkeur met adjectieven gecombineerd wordt (bvb. *hoogzwanger/hochschwanger*, Duits *hochgeistig* 'intellectueel veeleisend'). In de twee talen even gangbaar zijn combinaties met denominale adjectieven van het type *be-N-d/t* (*hoogbejaard/hochbejahrt*, *hoogbegaafd/hochbegabt* enz.)⁸; in het Duits kunnen de betrokken adjectieven echter ook van voltooide deelwoorden afgeleid zijn (bvb. *hocherfreut* 'erg blij', *hochverdient* 'zeer verdienstelijk'). Ook wat de woordsoorten van de "parent morphs" betreft, zijn er duidelijke overeenkomsten: de meeste prefixoïden in de twee talen zijn afgeleid van substantieven, soms ook van adjectieven (Nederlands *dol-*, *rot-*, Duits *bitter-* 'bitter', *hoch-* 'hoog'). Daarnaast komen als "parent morphs" ook voorzetsels voor (Nederlands *over-*, *in-*, *door-*, Duits *über-* 'over') en werkwoordstammen (Nederlands *kots-*, *stink-*, *loei-* en *stik-*, Duits *kotz-* en *stink-*). In deze twee domeinen van het lexicon blijkt het Nederlands productiever te zijn dan het Duits.

Wat de prefixoïden zelf betreft, valt meteen op dat veel van hen enkel in één van de twee talen voorkomen en dus geen cognate tegenhanger in de andere taal hebben. Dit wekt verbazing gezien de nauwe genealogische banden tussen de twee talen. Het Nederlands is op dit gebied bijzonder creatief: dit bewijzen prefixoïden die in het Duits geen tegenhanger hebben zoals *snert-*, en vooral de talrijke prefixoïden die op woorden voor ziektes gebaseerd zijn en een graduerende functie met een sterk pejoratieve (d.w.z. negatief evaluerende) betekenis combineren. Voor deze functie staat in het Duits vooral *Scheiß-* in (en daarnaast ook *Arsch-*, *Drecks-* en *Mist-*), terwijl skatologische prefixoïden als *kak-*, *poep-*, *schijt-* en *stront-* in het Nederlands beduidend minder frequent en productief zijn; bovendien zijn zij ook eerder regionaal beperkt. Opvallend is ook het betrekkelijk groot aantal prefixoïden dat in de andere taal helemaal geen functioneel equivalent prefixoïde heeft. In die gevallen verloopt de asymmetrie in de omgekeerde richting, d.w.z. het is vaker zo dat een Duitse prefixoïde

⁸ De verduidelijking dat het hier om een denominaal woordvormingsprocédé gaat, hebben wij te danken aan een anonieme reviewer.

geen equivalent heeft in het Nederlands dan omgekeerd. Zo zijn er in het Nederlands geen equivalenten voor de Duitse prefixoïden *Bilderbuch-*, *Dutzend-*, *Nullachtfünfzehn-*, *Wahnsinns-* en *Westentaschen-*; de enige uitzondering op bovengenoemde regel is het reeds vermelde *snert-*, waarvan de ironiserend-pejoriserende functie overeenkomt met die van *Dutzend-*, *Möchtegern-*, *Nullachtfünfzehn-* en *Westentaschen-*.

Wat het combinatorische gedrag van individuele affixoïden betreft, zijn de divergenties heel wat opvallender. Een grondige beschrijving van dit aspect zou de omvang van ons artikel echter vermenigvuldigen en misschien zelfs voldoende stof voor een doctoraatsonderzoek kunnen bieden. Daarom beperken wij ons hier ertoe, het potentieel van een gedetailleerd contrastief corpusonderzoek te demonstreren aan de hand van een voorbeeld, namelijk *reuze-/ Riesen-*. Uit corpusonderzoek (Decroos 2006) blijkt dat *Riesen-* en *reuze-* aan net dezelfde woordvormingspatronen participeren. Toch valt op dat *Riesen-* in de overgrote meerderheid met zelfstandige naamwoorden gecombineerd wordt (138 verschillende leden – d.w.z. types – met in totaal 659 tokens) en maar zelden met bijvoeglijke naamwoorden (6 types): naast het erg frequente *riesengroß* (2414 tokens) vindt men enkel de weinig frequente types *riesenlang* (9 tokens), *riesenhoch* (6), *riesenwüchsig* (4), *riesenweit* (2) en (in het jargon van botanisten en floristen) *riesenblütig* (2 tokens). In het Nederlands daarentegen is het aantal samenstellingen met zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden bijna gelijk, met enkel een kleine voorkeur voor de zelfstandige naamwoorden (20 types, 53 tokens) in vergelijking met de bijvoeglijke (19 types, 39 tokens). Vergelijkt men de absolute tokenfrequenties, dan dient met de erg uiteenlopende omvang van de corpora rekening gehouden te worden: het *Archiv der geschriebenen Sprache* bij het *Institut für deutsche Sprache* (IDS) bevat ca. 1,8 miljard woordvormen, het Nederlandse PAROLE-corpus maar een luttele 20 miljoen. Niettemin zijn de verschillen wat betreft de verhouding tussen zelfstandige en bijvoeglijke types in de twee talen opvallend. Opmerkelijk is ook dat

Nederlandse samenstellingen met *reuze-*, die als bijvoeglijke naamwoorden optreden, in het Duits meestal geen courante tegenhangers met *riesen-* hebben waarbij het andere lid cognaat of zelfs maar functioneel equivalent is; voorbeelden zijn *reuzeblij*, *reuzebelangrijk*, *reuzebezorgd*, *reuzedom*, *reuzedruk*, *reuzejammer*, *reuzeleuk*, *reuzespannend*, *reuzevervelend*, *reuzepopulair*, *reuzegezellig*. De enige uitzondering op deze regel lijkt *reuzegroot* te zijn, dat in het Duits met het erg frequente *riesengroß* overeenkomt; *reuzegroot* wordt echter bijna uitsluitend in de woordenboeken vermeld en komt in het PAROLE-corpus zelfs helemaal niet voor. Nu is er wel een duidelijke reden voor de sterke reeksvorming bij samenstellingen van *reuze-* met bijvoeglijk naamwoord in het Nederlands: met uitzondering van *reuzegroot* veronderstellen al deze samenstellingen een metaforische interpretatie van het prefixoïde (d.w.z. een overdracht van REUZE op de graduering van leden die op zich geen uitgestrektheid in de ruimte uitdrukken), en net deze interpretatie ontbreekt in het Duits bij *Riesen-* als prefixoïde in samenstellingen met bijvoeglijk naamwoord. Is het tweede lid van de samenstelling daarentegen een zelfstandig naamwoord, dan is *Riesen-* veel makkelijker metaforisch te interpreteren; bijgevolg zijn *reuzeflater/Riesenfehler*, *reuzehonger/Riesenhunger* enz. in de twee talen even frequent als onopvallend. De enige beperking lijkt erin te bestaan dat samenstellingen van *reuze-/Riesen-* met een zelfstandig naamwoord als tweede lid in het Duits productiever zijn dan in het Nederlands, waar in plaats van *reuze-* regelmatig *monster-* als prefixoïde optreedt (bvb. *monsterfile* voor Duits *Riesenstau*).

Ook de reeds vermelde pejoratiefprefixoïden, d.w.z. de equivalenten voor het Duitse *Scheiß-* enz., zijn een nadere beschouwing waard – hoewel het hier, bij gebrek aan geschikte corpora voor het gesproken (vooral: jeugd)taalgebruik, voorlopig weinig zinvol is in detail te treden. Vooral het noordelijke Nederlands beschikt in het vulgaire register over een groot aantal emotioneel geladen, sterk negatief evaluerende prefixoïden die van woorden voor ziektes of (in mindere mate) geslachtsdelen afgeleid zijn en in het Duits onbekend zijn.

Voorbeelden van het eerstgenoemde type zijn *kanker-*, *klere-* (< *cholera*), *pest-*, *pokke-*, *tering-* en *tyfus-*; voorbeelden van het laatstgenoemde type zijn *klote-*, *kut-* en *lul-*. Zo komen vooral in Nederland – veel minder in België (De Caluwe / Devos 1998: 26) – vaak samenstellingen met prefixoïden voor zoals *klotefilm*, *klerewijf*, *pokkeweer* enz. die in het Duits bijna uitsluitend door samenstellingen met *Scheiß-* (*Scheißfilm*, *Scheißweib*, *Scheißwetter*) of eventueel met *Mist-* of *Dreck(s)-* (*Mistwetter*, *Dreckwetter*) weergegeven kunnen worden; in het Nederlands is het andere lid in de betrokken samenstellingen overigens altijd een zelfstandig naamwoord, nooit een bijvoeglijk naamwoord. Skatologische prefixoïden die met *Scheiß-* overeenkomen, zijn in het Nederlands geenszins onbekend (*kak-*, *poep-*, *schijt-*, *stront-*), maar hun frequentie en productiviteit zijn veel kleiner dan die van het erg frequente en intussen ook grotendeels gedetaboeïeerde Duitse *Scheiß-*, dat in het Duits voor dit functionele domein het overgrote deel van de productiviteit op zich neemt. De enige Nederlandse uitzondering is *poep-*, dat niet alleen een betrekkelijk groot aantal samenstellingen (met bijvoeglijke naamwoorden) kent, maar ook een duidelijke neiging vertoont de beperking tot negatief evaluerende contexten te doorbreken (cf. in het corpus *poepsimpel* en zelfs *poepgoed*). Het kan daarom als het meest grammaticaliseerde lid van de Nederlandse skatologische groep gelden en doet in dit opzicht aan het Zweedse cognaat van *Scheiß-/schijt-* denken, namelijk *skit-* (cf. infra). Een soortgelijke neiging als *poep-* vertonen in het Duits *Bomben-*, *Heiden-*, *Höllen-*, *Monster-*, *Mords-*, *stink-* en *tod-* en in het Nederlands *dood(s)-*, *monster-* en *moord-*, maar *kots-*, *rot-* en *stik-* bvb. niet. Opmerkelijk is nog het feit dat het Duits en het Nederlands een aantal gemeenschappelijke prefixoïden kennen die van benamingen voor dieren afgeleid zijn (*Affe/aap*, *Bär/beer*, *Hund/hond*, *Mammut/mammoet*); in het Duits komen daar nog dieren uit de sfeer van de landbouw bij (vooral *Schwein* 'varken', *Bulle* 'bul', *Sau* 'zeug'), die tenminste gedeeltelijk met vuilnis en uitwerpselen geassocieerd worden. Ook het enige Duitse pejoratiefprefixoïde dat van een woord voor een lichaamsdeel

afgeleid is, namelijk *Arsch-* 'kont', heeft een skatologische connotatie en niet (op de eerste plaats) een seksuele.

Afgezien van zijn hoge frequentie en productiviteit heeft het Duitse *Scheiß-* nog een aantal specifieke gebruikswijzen die het vermelden waard zijn. Een daarvan is de betekenis 'overdreven, verachtelijk', die naar menselijk gedrag en dergelijke verwijst, en in samenstellingen met bijvoeglijke naamwoorden optreedt; voorbeelden zijn *scheißfreundlich*, *scheißhöflich*, *scheißklug*, *scheißliberal*, *scheißfein*, *scheißvornehm*. Het Nederlands kent maar één soortgelijk voorbeeld, namelijk *poepsjiek*, dat echter ook gewoon 'heel sjiek' kan betekenen. Opvallend is verder dat *Scheiß-* ook met zelfstandige naamwoorden gecombineerd wordt die pejorerend naar personen in een bepaalde groep verwijzen, bvb. *Scheißmillionär*, *Scheißliberaler*, *Scheißbauer*, *Scheißpunk* enz.; gaat het om leden van nationale, etnische of dergelijke groepen (*Ausländer* 'buitenlander', *Jude* 'jood', *Türke* 'Turk', *Neger* 'neger' enz.), dan zijn de resulterende samenstellingen xenofob tot extreem racistisch van aard. Soortgelijke samenstellingen zijn in het Nederlands weliswaar niet helemaal onbekend, zij bevatten echter gewoonlijk geen prefixoïde uit de skatologische of van ziektes afgeleide groep maar meestal *rot-* (bvb. *rotmof*, in het Duits *Scheißdeutscher*) of *kut-* (bvb. *Kutmarokkaan*).

3.2. Suffixoïden

Nederlandse suffixoïden (selectie uit Decroos 2006): *-arm* 'arm' (*caloriearm*), *-bank* 'Bank' (*bloedbank*, *vacaturebank*), *-baron* 'Baron' (*oliebaron*), *-bestendig* 'beständig' (*hittebestendig*), *-bewust* 'bewusst' (*doelbewust* 'zielbewusst'), *-boer* 'Bauer' (*groenteboer*, *krantenboer*), *-dicht* 'dicht' (*luchtdicht*), *-echt* 'echt' (*lichtecht*), *-geil* 'geil' (*sensatiegeil*, *regeergeil*), *-gebonden* (*streekgebonden*), *-gek* (*computergek*, *vrouwengek*, *fietsgek*), *-gericht* (*verkoopgericht*,

toekomstgericht), *-gevaarlijk* (*levensgevaarlijk*, *brandgevaarlijk*), *-gevend* (*rustgevend*), *-gevoelig* (*brandgevoelig*), *-goed* (*speelgoed*, *beddengoed*, *ondergoed*, *snoepgoed*, *erfgoed*, *cultuurgoed*, *leeggoed*), *-graag* (*praatgraag*), *-klaar* (*panklaar*, *gevechtsklaar*, *vertrekkensklaar*), *-marathon* (*filmmarathon*), *-matig* (*beroepsmatig*, *routinematig*), *-melker* (*huisjesmelker*), *-moe* (*levensmoe*, *oorlogsmoe*, *wachtensmoe*), *-neuker* (*kontneuker*, *kippenneuker*, *bitneuker*, *kommaneuker*, *mierenneuker*), *-plichtig* (*belastingplichtig*), *-rijk* (*calorierijk*), *-rijp* (*slachtrijp*, *podiumrijp*), *-schuw* (*mensenschuw*), *-vast* (*stootvast*, *karaktervast*), *-veilig* (*inbraakveilig*, *kindveilig*), *-vijandig* (*vrouwvijandig*), *-vol* (*liefdevol*, *passievol*, *risicovol*), *-vriendelijk* (*gezinsvriendelijk*), *-vrij* (*roestvrij*, *kogelvrij*), *-waardig* (*medelijdenswaardig*, *bezienswaardig*, *luchtwaardig*), *-wekkend* (*zorgwekkend*, *slaapwekkend*), *-wezen* (*bankwezen*), *-winkel* (*milieuwinkel*, *wetswinkel*), *-ziek* (*heersziek*, *roddelziek*).

Beginnen we met de combinatiemogelijkheden, dan valt opnieuw geen fundamenteel verschil tussen Duitse en Nederlandse suffixoïden vast te stellen: deze worden steeds ofwel met zelfstandige naamwoorden of (in veel mindere mate) met werkwoorden gecombineerd. Werkwoordstammen als eerste lid van de samenstelling zijn niet onbekend, maar toch erg zeldzaam (*fietsgek/radfahrbegeistert*). De twee talen maken veelvuldig gebruik van de mogelijkheid, het suffixoïde *-waardig/-wert* met de volledige infinitief van een werkwoord plus tussen-*s* te combineren (*aanbevelenswaardig/empfehlenswert*, *achtenswaardig/beachtenswert*, *bezienswaardig/sehenswert*, *lovenswaardig/lobenswert*). In het Nederlands bestaan er ook samenstellingen van dit type met *-klaar* (bvb. *vertrekkensklaar*); in de Duitse tegenhangers (met *-fertig* '-klaar') dient het eerste lid dan echter als zelfstandig naamwoord geanalyseerd te worden (bvb. *reisefertig* 'klaar voor de reis, vertrekkensklaar' < *Reise-fertig* 'reis-klaar'; samenstellingen als **reisen-s-fertig* zijn onbestaande).

Ook de woordsoorten van de "parent morphs" stemmen overeen: suffixoïden zijn ofwel van adjectieven ofwel van substantieven afgeleid, soms ook van deelwoorden. Een

opmerkelijk geval is het Nederlandse suffixoïde *-graag*: het is van een bijwoord afgeleid dat zich in zijn functie als suffixoïde (en enkel dan) als bijvoeglijk naamwoord gedraagt en bij attributief gebruik dan ook verbogen wordt: *een man die graag praat* (bijwoord) vs. *een praatgrage man* (suffixoïde). Wat de suffixoïden betreft die van een zelfstandig naamwoord afgeleid zijn, springen de verschillen bij de collectiefsuffixoïden in het oog. De twee talen hebben weliswaar *-goed/-gut*, *-tuig/-zeug* en *-wezen/-wesen* gemeen, toch kent het Nederlands geen cognate equivalenten voor Duits *-kram* en *-werk*; deze worden over het algemeen door *-goed* vervangen (*speelgoed/Spielzeug*) of in sommige gevallen door *-gerei* of *-gerief* (cf. supra). Opvallende asymmetrieën vinden we ook terug bij suffixoïden die van zelfstandige naamwoorden afgeleid zijn en naar personen verwijzen. In het Duits zijn dit vooral *-fritze*, *-bolzen* en *-papst* 'pauz'. De bekendste samenstelling met *-papst* is ongetwijfeld *Literaturpapst* 'vooraanstaande criticus' (meestal gebruikt voor Marcel Reich-Ranicki); dit suffixoïde is weinig productief, maar heeft intussen toch ook de vrouwelijke vorm *-päpstin* voortgebracht (*Literaturpäpstin*, meestal gebruikt voor Elke Heidenreich). Soortgelijke samenstellingen komen ook in het Nederlands voor, bvb. *milieupaus* (met betrekking tot Al Gore) of *kunstpauz* (o.a. met betrekking tot Jan Hoet). Terwijl *-fritze* (afgeleid van de mannelijke voornaam *Fritz*) functioneel het best met het Nederlandse *-boer* (in de zin van 'handelaar' e.d.) overeenkomt, kent het Nederlands helemaal geen equivalent voor *-bolzen*. Het suffixoïde *-bolzen* is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *Bolzen* 'bout'; de frequentste samenstelling met *-bolzen*, *Intelligenzbolzen*, beschrijft op een ironische manier een persoon die zich niet bijster intelligent gedraagt. Terwijl de verhouding tussen *-bolzen* en zijn "parent morph" *Bolzen* metaforisch van aard is, is de verhouding van *-fritze* en *-boer* tot hun respectievelijke "parent morph" metonymisch van aard, d.w.z. ze berust op contiguitéit. Volgens Booij / van Santen (1998: 154) was *groenteboer* het model- en startwoord voor samenstellingen met *-boer*: oorspronkelijk betekende *groenteboer* heel letterlijk 'boer die

groenten verbouwt', maar in bepaalde contexten – bvb. op markten waar deze boeren hun groenten verkochten – kon het element *-boer* echter ook de betekenis 'handelaar' krijgen.⁹ Een soortgelijke redenering geldt waarschijnlijk ook voor *-fritze*, alleen was het "parent morph" in dit geval niet meer dan een frequent voorkomende voornaam;¹⁰ dit suffixoïdentype is in het Nederlands helemaal onbekend. Vanuit Duits perspectief zijn dan weer de Nederlandse suffixoïden *-melker* en *-neuker*, die van nomina agentia afgeleid zijn, opmerkelijk. Startwoord voor de *-melker*-reeks was waarschijnlijk *duivenmelker*; het veel productievere *-neuker* komt behalve in de boven vermelde samenstellingen ook voor in bvb. *mierenneuker*, *kommaneuker* en *droogneuker* en vormt in combinatie met *geit* ook een racistisch scheldwoord.

Suffixoïden afgeleid van adjectieven zijn in de twee talen veel vaker cognaat. Niettemin valt op dat het Duits een aantal suffixoïden van dit type heeft waarvoor het Nederlands geen equivalenten kent, bvb. *-leer* 'leeg', *-schwer* 'zwaar, rijk', *-verdächtig* 'verdacht' en daarnaast (zonder Nederlands cognaat) ook *-freudig* 'blij' en *-trächtig* 'rijk, vervuld van'. Opmerkelijk is verder dat een groot aantal suffixoïden die van adjectieven afgeleid zijn of hun samenstellingen in het Nederlands als ontleningen of leenvertalingen uit het Duits beschouwd worden. Volgens Theissen (1978) geldt dit (althans in de ogen van sommige bronnen) voor *-bestendig*, *-gevaarlijk*, *-gevoelig*, *-loos*, *-matig*, *-veilig* en *-vol*.¹¹ Twee dingen zijn in deze context opvallend: ten eerste worden in deze gevallen – waarvan sommige overigens weinig productief zijn – uitsluitend de samenstellingen op de korrel genomen, nooit de "parent morphs", en ten tweede richt de puristische kritiek zich soms ook maar tegen een deel van de samenstellingen. Zo worden bvb. bij *-vol* enkele samenstellingen ervan verdacht germanismen te zijn die enkel als 'vol van x' geparafraseerd kunnen worden en niet als 'vol als x'; volgens

⁹ In *lesboer* 'vervelende leraar die op steeds dezelfde manier steeds dezelfde stof doceert' wordt *-boer* dan weer metaforisch gebruikt. Voor dit voorbeeld en voor een aantal van de bovenvermelde samenstellingen met *-neuker* zijn wij dank verschuldigd aan Katrien De Valck.

¹⁰ Volgens Küpper (1963, lemma *-fritze*) was *-fritze* oorspronkelijk een Berlijnse innovatie waarbij de mannelijke voornaam *Fritz* op typisch Berlijnse manier met een *-e* uitgebreid werd.

¹¹ Zie telkens het betrokken lemma in Theissen (1978), met uitzondering van *-veilig*, dat bij *-gevaarlijk* besproken wordt.

deze redenering zou *eivol* 'erg vol' (< 'vol als een ei') dus geen germanisme zijn, *angstvol* 'vol van angst' wel (Theissen 1978, lemma *-vol*). Samenstellingen als *vrouwengek*, *oorlogsmoe* en *slachtrijp* gelden als onproblematisch. Overigens vinden sommige sprekers ook een deel van de samenstellingen met *-matig* "on-Nederlands", bvb. *planmatig*, *toneelmatig* en *fabriek(s)matig*, en bij menige samenstelling met *-vol* (bvb. *gevaarvol*, *kunstvol*, *prachtvol*) kan "makkelijk de indruk van een germanisme ontstaan" (Theissen 1978, lemma *-vol*). Ook suffixoïden die van deelwoorden afgeleid zijn, vertonen in de twee talen opmerkelijke verschillen. Zo zijn suffixoïden die van een voltooid deelwoord afgeleid zijn in het Duits talrijker dan in het Nederlands: terwijl het Duits *-basiert*, *-bedingt*, *-begeistert*, *-betont*, *-bezogen*, *-gebunden*, *-geleit*, *-gerichtet* en *-orientiert* kent, heeft het Nederlands alleen *-gebonden* en *-gericht*. Deze laatste nemen gedeeltelijk de functies van meerdere Duitse suffixoïden tegelijk op zich (*-gericht* bvb. staat naast *-gerichtet* ook in voor Duits *-bezogen* en *-orientiert*). In veel andere gevallen dienen de Duitse samenstellingen in het Nederlands door middel van syntactische constructies vertaald te worden, en die bevatten dan op hun beurt alleen in uitzonderlijke gevallen een deelwoord (*PC-basiert* = *op de pc gebaseerd*, maar bvb. *wetterbedingt* = *als gevolg van het weer*, *gefühlbetont* = *met nadruk op de gevoelens*). Bij suffixoïden die van een onvoltooid deelwoord afgeleid zijn, is de verdeling omgekeerd: uit het Duits is ons alleen *-erregend* bekend, terwijl het Nederlands in dezelfde functie *-gevend* en *-wekkend* kent. Hoe dan ook is dit patroon in de twee talen weinig frequent en nauwelijks productief.

Om redenen die al gauw duidelijk zullen worden, loont het de moeite, het suffixoïde *-matig/-mäßig*, dat in de twee talen voorkomt, in detail te bespreken. Beide varianten zijn sterk reeksvormend, en de geattesteerde samenstellingen overlappen sterk – dit mede als gevolg van de sterk toegenomen productiviteit van *-matig* onder Duitse invloed vanaf de 18de eeuw (Theissen 1978, lemma *-matig*). Niettemin bewijst de Nederlandse *-matig*-reeks haar

zelfstandigheid ten opzichte van het Duits o.a. door het optreden van de tussen-s in bepaalde samenstellingen (bvb. *beleidsmatig*, *getalsmatig*, *gevoelsmatig*, *bestuursmatig*)¹² en door samenstellingen die geen Duits equivalent hebben (*incidentmatig*; zie hierover ANS 1997: 725). In de twee talen wordt *-matig/-mäßig* uitsluitend met substantieven gecombineerd, al vertoont *-mäßig* in het Duits in dit opzicht een eigenaardigheid: het kan namelijk ook met substantieven gecombineerd worden die naar personen verwijzen (*ingenieurmäßig*, *christkindmäßig*, *chefmäßig*, *kindermäßig*, *indianermäßig*, *beduinenmäßig*) en zelfs met eigennamen (*Bocuse-mäßig*, *Christo-mäßig*), wat bij het Nederlandse *-matig* nooit voorkomt. Samenstellingen met het negatieve prefix *on-/un-* (*onregelmatig/unregelmäßig*, *onrechtmatig/unrechtmäßig*, *ondoelmatig/unzweckmäßig* enz) zijn in de twee talen frequent, in de corpora soms zelfs frequenter dan de overeenkomstige samenstellingen zonder negatie.

Los van deze waarnemingen is *-matig/-mäßig* echter ook nog om een andere reden interessant: het is namelijk een van de elementen waarvan in de literatuur soms gezegd wordt dat ze reeds tot echte suffixen grammaticaliseerd zijn. De neiging daartoe was reeds het onderwerp van Van den Toorn in zijn bespreking van *-arm*, *-matig*, *-rijk*, *-vijandig*, *-vol*, *-vriendelijk*, *-vrij* en *-ziek* (1983): volgens hem heeft *-matig* het suffixstadium reeds bereikt en zijn *-vijandig* en *-vriendelijk* op weg naar het suffixstadium reeds ver gevorderd. Voor *-matig/-mäßig* kan deze hypothese hard gemaakt worden aan de hand van een hele reeks combinaties waarin *-matig/-mäßig* zijn suffixoidenbetekenis 'in overeenstemming met' al helemaal ingeboet heeft en in feite tot niets anders meer dient dan tot de derivatie van adjectieven resp. bijwoorden. Voorbeelden zijn *beroepsmatig/berufsmäßig*, *gevoelsmatig/gefühlsmäßig*, *wetmatig/gesetzmäßig*, *gelijkmatig/gleichmäßig*, *middelmatig/mittelmäßig*, *planmatig/planmäßig*, *rechtmatig/rechtmäßig*, *routinematig/routinemäßig*, *seriematig/serienmäßig*, *overmatig/übermäßig*, *getalsmatig/zahlenmäßig* (en in het Nederlands daarnaast ook

¹² De te verwachten tussenklink ontbreekt dan weer in *cijfermatig* (cf. ook Duits *zahlenmäßig*).

cijfermatig), *doelmatig/zweckmäßig* enz. Alleen in het Duits komen daarnaast ook bvb. *unbotmäßig* 'weerspannig' en *(un)verhältnismäßig* '(on)evenredig' voor, terwijl alleen het Nederlands bvb. *stelselmatig*, *dwangmatig* en *kunstmatig* kent. In de andere taal worden deze samenstellingen telkens door derivaties vertaald die volgens andere patronen gevormd worden (in het Duits bvb. *systematisch* voor *stelselmatig*, *zwanghaft* voor *dwangmatig* en *künstlich* voor *kunstmatig*), of men gebruikt zelfs een volkomen ander lexeem zoals bij het Duitse *manuell* voor het Nederlandse *handmatig*.

Net omdat de betekenis van *-matig/-mäßig* zich in deze gevallen erg ver van de oorspronkelijke betekenis (< *maat/Maß*) verwijderd heeft, is het interessant, het specifieke grammaticalisatiepad te reconstrueren dat *-matig/-mäßig* afgeleid heeft. Het uitgangspunt is de waarneming dat twee combinaties met *-matig/-mäßig*, namelijk *regelmatig/regelmäßig* en *middelmatig/mittelmäßig*, ook als reguliere *-ig*-derivaties geanalyseerd kunnen worden, respectievelijk afgeleid van de zelfstandige naamwoorden *regelmaat/Regelmaß* en *middelmaat/Mittelmaß* (ANS 1997: 725).¹³ Met andere woorden: we mogen aannemen dat *regelmatig/regelmäßig* en *middelmatig/mittelmäßig* de "startwoorden" van de *-matig/-mäßig*-reeks geweest zijn. Dit veronderstellende, kunnen wij de ontwikkeling als volgt reconstrueren (gebaseerd op een voorstel van Johan De Caluwe):

- van *regelmaat* werd het adjectief *regelmatig* afgeleid;
- *regelma(a)t-ig* werd geheranalyseerd als *regel-matig*;
- met het suffixoïde *-matig* 'in overeenstemming met x' dat daardoor ontstond, werden door analogie nieuwe samenstellingen gecreëerd (reeksvorming);

¹³ De initiële samenstelling *regelmaat* is in het Nederlands nog steeds gangbaar in de uitdrukking *met de regelmaat van de klok*. De Duitse tegenhanger *Regelmaß* is geattesteerd in het historische *Deutsche Wörterbuch* van de gebroeders Grimm met de betekenissen 'Richtmaß' ('gestandaardiseerde maateenheid') en 'Regelmäßigkeit' ('regelmaat').

- als gevolg van de sterke delexicalisering die daardoor op gang kwam, werd *-matig* opnieuw geheranalyseerd, en wel als derivationeel suffix.

Dit grammaticalisatiepad werd in de twee talen blijkbaar gelijktijdig doorlopen, alleen werd de reeksvorming in het Duits iets vroeger en/of sterker productief, wat er uiteindelijk toe leidde dat verschillende vertegenwoordigers van de *-mäßig*-reeks als ontleningen of leenvertalingen in het Nederlands terechtkwamen. Ook de tweede heranalyse, die van *-matig/-mäßig* een suffix maakte, vond in de twee talen gelijktijdig plaats. Daardoor ontstond er, wat de status van *-matig/-mäßig* betreft, een ambiguïteit waarop in het Nederlandse taalgebruik soms orthografisch gereageerd wordt door een onderscheid te maken tussen *regelmäßig* 'in gelijke afstanden' en *regel-mäßig* 'in overeenstemming met de regels, gebaseerd op regels' (zo bvb. letterlijk in het corpus: *een regel-mätige neuvorming*). De schrijfwijze met koppeltken markeert *-matig* als suffixoïde, m.a.w. zij werkt remotiverend en maakt het mogelijk de heranalyse van *-matig* als derivationeel suffix occasioneel te herroepen.

4. Affixoïden tussen systeem en norm

We begonnen ons artikel met enkele anekdotische waarnemingen met betrekking tot het gebruik van affixoïden in het (Belgisch-)Nederlandse taalgebruik. De "frame-shifting" die daarbij optreedt (in casu de contextueel gestuurde remotivering van het affixoïde in de interpretatie die het als zelfstandig lexeme heeft) wordt mogelijk resp. noodzakelijk door het karakteristieke semantische onderscheid tussen het affixoïde en zijn "parent morph" onder de vorm van een (eventueel toenemende) delexicalisatie van het eerstgenoemde ten opzichte van het laatstgenoemde. De delexicalisatie is het resultaat van een grammaticalisatieproces; dit

proces begint in het prototypische geval met een "startwoord", d.w.z. een samenstelling waarvan het eerste of het laatste lid als affixoïde geheranalyseerd wordt. Deze (semantische) heranalyse wordt op haar beurt geactualiseerd dankzij een min of meer sterke, analogisch gemotiveerde reeksvorming. In het geval van suffixoïden kan de heranalyse tot het ontstaan van derivationele suffixen leiden; o.a. in een aantal Germaanse talen heeft zij daar wel degelijk al toe geleid.

De mogelijkheid om op deze manier een prototypisch grammaticalisatiepad voor affixoïden te reconstrueren verduidelijkt opnieuw het descriptieve nut van de in theoretisch opzicht zo fel omstreden notie "affixoïde". Ook al verwijst de term "affixoïde" niet naar een categorie van het taalsysteem, de inzichten in de overgang tussen compositie en derivatie die de term mogelijk maakt, zouden verloren gaan mocht men er om principiële redenen afstand van willen nemen. Ook de vergelijking van affixoïden in het Duits en in het Nederlands, die het tweede deel van ons artikel uitmaakte, bracht nuttige inzichten aan het licht. De resultaten bevestigen de vaststelling van Willems (2001) dat verschillen in de realisering van woordvormingspatronen in de twee talen niet op het niveau van het systeem, maar op het niveau van de norm te situeren zijn, d.w.z. op het niveau van regulariteiten die als historisch geëvolueerde praktijken bij het realiseren van het systeem in een bepaalde taalgemeenschap beschreven moeten worden. Duitse en Nederlandse affixoïden, zo blijkt, participeren namelijk aan precies dezelfde woordvormingspatronen, terwijl de normregulariteiten die de concrete realisering van het systeem bepalen, wel eens sterk uiteenlopen.

In overeenstemming met onze drievoudige classificatie van de aspecten waaronder wij affixoïden hebben vergeleken, treden divergenties in ons materiaal op drie verschillende manieren op, namelijk combinatorisch, functioneel en lexicaal. Een voorbeeld van combinatorische divergentie is het feit dat (bij metaforische interpretatie) *Riesen-* eerder met substantivische en *reuze-* eerder met adjectivische leden productief is. Dit aspect hebben wij

echter maar kort aangestipt, want om te bewijzen dat er op dit gebied echte regulariteiten bestaan, is een veel diepgaander onderzoek nodig. Echte functionele divergenties zijn makkelijker herkenbaar, maar komen betrekkelijk zelden voor. Het meest opvallend zijn zij op het gebied van de suffixoïden die naar personen verwijzen en van zelfstandige naamwoorden afgeleid zijn. Hier vindt men een aantal voorbeelden, die wat het lexicale materiaal betreft, duidelijk van elkaar verschillen en (afgezien van een enkele uitzondering als *-fritze/-boer*) ook functioneel niet equivalent zijn.

Veruit het sterkst vertegenwoordigd zijn de lexicale divergenties. Zij treden in twee subtypes op die men respectievelijk vooral bij de prefixoïden en de suffixoïden terugvindt. Een subtype betreft de lexicale differentiatie voor een bepaalde functie: zo hebben wij bvb. gezien dat de suffixoïden afgeleid van adjectieven in het Nederlands minder talrijk zijn dan in het Duits, vooral als men de leenvertalingen uit het Duits buiten beschouwing laat en rekening houdt met het feit dat het Nederlands ook beduidend minder suffixoïden kent die van voltooid deelwoorden afgeleid zijn. Het lijkt alsof inheemse Nederlandse normrestricties wat betreft suffixoïden die van adjectieven afgeleid zijn, gecompenseerd moeten worden door middel van leenvertalingen uit het Duits.¹⁴ Op andere, minder prototypische gebieden is het Nederlands dan weer productiever dan het Duits; dit betreft bvb. de prefixoïden afgeleid van voorzetsels en (hoewel in veel mindere mate) ook de suffixoïden die van een onvoltooid deelwoord afgeleid zijn; ook *-graag*, dat van een bijwoord afgeleid is en als suffixoïde door conversie adjectieven vormt, hoort thuis in deze groep. Het andere subtype van lexicale asymmetrieën vindt men bij de prefixoïden terug: hier zijn de functies identiek, terwijl het lexicale materiaal doorgaans duidelijk verschilt. Dat deze trend net bij de pejoratieve prefixoïden zo uitgesproken is, kan weinig verbazing wekken: tenslotte staan deze prefixoïden op de eerste plaats in dienst van de subjectief evaluerende expressiviteit van de taalgebruiker.

¹⁴ Dit zou ook kunnen verklaren waarom de autoriteiten van het Nederlandse purisme zo sterk van oordeel verschillen wat betreft formaties met *-matig* en andere affixoïden die zij ervan verdenken "germanismen" te zijn; zie hierover Theissen (1978), o.a. bij het lemma *-matig*.

De normdivergenties zijn evenwel niet uitsluitend door creativiteit gemotiveerd. Net de pejoratief-expressieve prefixoïden vertonen namelijk een nauwe band met de taaleigen scheld- en vloekwoordenschat die zij niet alleen kwalitatief maar ook kwantitatief (wat betreft frequentie en productiviteit) vrij nauwgezet lijken te volgen; we herinneren bvb. aan de dominantie van *Scheiß-* in het Duits (cf. hierover ook Nübling / Vogel 2006). Dit heeft gevolgen voor de theorievorming wat betreft het ontstaan van affixoïden omdat veel pejoratieve prefixoïden blijkbaar niet het prototypische grammaticalisatiepad van (een) startwoord via (een) heranalyse tot reeksvorming – eventueel met een sterke divergentie ten opzichte van het "parent morph" – afleggen. De motivatie voor het gebruik als affixoïde lijkt in deze gevallen uitsluitend expressief-metaforisch van aard te zijn; bijgevolg is het ook niet nuttig om hier op zoek te gaan naar startwoorden en semantische heranalyses.

Wanneer de verschillen tussen affixoïden in het Duits en in het Nederlands dus als pure, zij het soms aanzienlijke normdivergenties beschouwd moeten worden, ligt het des te meer voor de hand, de vergelijking van affixoïden met bijkomende talen uit te breiden. Om dit in te zien volstaat een blik op de 'reuze'-prefixoïden. Een vergelijking met het (niet-cognate) Zweedse prefixoïde *jätte-* 'reuze-' toont namelijk aan dat ook *jätte-* een duidelijke voorkeur heeft voor combinaties met adjectieven; het komt in dit opzicht dus veel meer met *reuze-* overeen dan met *Riesen-*. Een andere normregulariteit van een type waarbij het Nederlands en het Zweeds de grootste overeenkomsten vertonen, is de mogelijkheid om bij antwoorden op ja/nee-vragen in het mondelinge taalgebruik het tweede lid van de samenstelling te laten vallen (cf. voor het Nederlands reeds Fletcher 1980: 448-449). Zo kan men in het Nederlands bvb. op een vraag als *Hoe was je vakantie?* zonder meer elliptisch met *Klote!* / *Kut!* / *Rot!* / *Reuze!* / *Top!* antwoorden; het woord heeft telkens de veralgemeende betekenis van het prefixoïde, niet die van het overeenkomstige zelfstandige lexem. Terwijl soortgelijke ellipsen ook in het Zweeds zeer courant zijn (Ascoop 2004: 86), wordt in het

Duits in overeenkomstige situaties (behalve in een geval, namelijk bij *Klasse!*) niet met een affixoïde geantwoord, maar met een zelfstandig lexeem. Zo antwoordt men bvb. op een vraag als *Wie waren deine Ferien?* ('Hoe was je vakantie?') nooit met **Scheiß!*, maar wel met *Scheiße!*, nooit met **Riesen!* en ook niet met **Riese!* maar wel met het adjectief *Riesig!* dat op zijn beurt niets met prefixoïden te maken heeft.

Een bijzonder aantrekkelijk aspect van een drietalige vergelijking van affixoïden is dat het onder het aspect van grammaticalisatie een aantal bijkomende gegevens aan het licht brengt. Een voorbeeld daarvan betreft de vraag of prefixoïden ook bij werkwoorden optreden. Zo zijn graduerende en gedeeltelijk ook evaluerende prefixoïden bij werkwoorden in het Zweeds erg gangbaar (bvb. *fethaja*, letterlijk 'vet-schrikken', en *hårdexploatera*, letterlijk 'hard-uitbuiten'; Ascoop 2004: 40). Verder onderzoek zou moeten uitwijzen of reflexieve werkwoordfrases in het Nederlands en in het Duits van het type *zich dood schamen / sich totschämen*, *zich blauw ergeren / sich blau ärgern* enz. (in het Nederlands b.v.b. ook *zich rot schrikken*) hieraan analoog zijn.¹⁵ De reeksvorming en delexicalisering (en in het Duits in sommige gevallen ook de schrijfwijze) suggereren dat we hier wel degelijk met prefixoïden te maken hebben. Zou het dus om een vroeg stadium van het sterker gegrammaticaliseerde Zweedse procédé kunnen gaan? Onder het aspect van grammaticalisatie valt verder op dat het Zweedse *skit-* 'schijt-' erg gangbaar is in samenstellingen met adjectieven die iets positiefs uitdrukken: men vindt dus niet alleen *skitdålig* 'schijterg', *skitjobb* 'schijtjob' enz. maar bvb. ook *skitbra* 'schijttof' en *skitskoj* 'schijtplezier' (Ascoop 2004: 98). Enkel het Nederlandse *poep-* vertoont een vergelijkbare delexicalisatietendens, al lijkt het (voor zover ons materiaal dit soort vaststellingen toelaat) ook beduidend minder productief te zijn. Het Duitse *Scheiß-* doet qua productiviteit veel meer aan *skit-* denken; het is echter veel minder gedeseantiseerd. We mogen *skit-* dan ook als het meest gegrammaticaliseerde skatologische

¹⁵ Ook deze suggestie hebben wij aan een anonieme reviewer te danken.

prefixoïde in de drie talen beschouwen. Omgekeerd zijn er aanwijzingen dat *-mässig* (de Zweedse tegenhanger van *-matig/-mäßig*, uit het Duits ontleend tijdens de 18e eeuw) beduidend minder gegrammaticaliseerd is dan zijn Nederlandse en Duitse equivalent, want in tegenstelling tot *-matig/-mäßig* heeft *-mässig* de functie van suffix tot nu toe nog niet bereikt (Decroos 2006: 78, aan de hand van een vergelijking tussen haar gegevens en die van Ascoop 2004).

Literatuur

- [ANS 1997 =] Haeseryn, W. / Romein, K. / Geerts, G. / de Rooij, J / van den Toorn, M.C. (red., 1997): *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2e druk, 2 delen. Groningen / Deurne.
- Altmann, H. / Kemmerling, S. (2006): *Wortbildung fürs Examen*. 2. Auflage. Göttingen.
- Ascoop, K. (2004): *Affixoidhungrig? Skitbra! "Affixoïde", ihr Status und Gebrauch im Deutschen und Schwedischen kontrastiv untersucht*. Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, Vakgroep Duits.
- Ascoop, K. (2005): "Affixoidhungrig? Skitbra! Status und Gebrauch von Affixoiden im Deutschen und Schwedischen." In: *Germanistische Mitteilungen* 62, 17-28.
- Ascoop, K. / Leuschner, T. (2006): "Affixoidhungrig? Skitbra! Comparing Affixoids in German and Swedish." In: *Sprachtypologie und Universalienforschung* 59, 241-252.
- Becker, T. (1993): "Back-Formation, Cross-Formation, and 'Bracketing Paradoxes' in Paradigmatic Morphology." In: Booij, G. / van Marle, J. (red.), *Yearbook of Morphology 1993*. Dordrecht, 1-25.
- Bergmann, R. / Pauly, P. / Stricker, S. (2005): *Einführung in die deutsche Sprachwissenschaft*. 4e druk. Heidelberg, 51-53.
- Booij, G. / van Santen, A. (1998): *Morfologie: de woordstructuur van het Nederlands*. 2e druk. Amsterdam.
- Coseriu, E. (1975[1955]): "System, Norm und Rede." In: id., *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft. Fünf Studien*. München, 11-101.

- Coulson, S. (2001): *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge.
- De Caluwe, J. / Devos, M. (1998): "Noord/Zuid-verschillen in de Nederlandse morfologie." In: Hoekstra, E. / Smits, C. (red.): *Morfologiedagen 1996. Lezingen gehouden tijdens de Morfologiedagen op donderdag 19 en vrijdag 20 september 1996 in Amsterdam*. Amsterdam, 21-33.
- Decroos, N. (2006): *Affixoïde? Bloedgeestig! Affixoïde im deutsch-niederländisch-schwedischen Vergleich*. Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, Vakgroep Duits.
- Decroos, N. / Leuschner, T. (2008): "Wortbildung zwischen System und Norm. Affixoïde im Deutschen und im Niederländischen." In: *Sprachwissenschaft* 33, 1-34
- Donalies, E. (2005): *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*. 2e druk. Tübingen.
- [Duden 2005 =] Dudenredaktion (Hg., 2005): *Die Grammatik*. 7e druk. Mannheim.
- Eichinger, L. (2000): *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung*. Tübingen.
- Eisenberg, P. (2004): *Grundriss der deutschen Grammatik, Band 1: Das Wort*. 2e druk. Stuttgart / Weimar.
- Erben, J. (2006): *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre*. 5e druk. Berlin.
- Fandrych, C. (1993): *Wortart, Wortbildungen und kommunikative Funktion. Am Beispiel der adjektivischen Privativ- und Possessivbildungen im heutigen Deutsch*. Tübingen.
- Fleischer, W. (2000): "Die Klassifikation von Wortbildungsprozessen." In: Booij, G. / Lehmann, C. / Mugdan, J. (red.), *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. Berlin, deel 1, 886-897.
- Fleischer, W. / Barz, I. (1995): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 2e druk. Tübingen.
- Fletcher, W.H. (1980): "'BLOOD-HOT', 'STONE-GOOD': a Preliminary Report on Adjective-Specific Intensifiers in Dutch." In: *Leuvense Bijdragen* 69, 445-472.
- Giannouloupoulou, G. (2006): "On the Borderline between Lexicon and Grammar: Confixes in Modern Greek and Italian." In: *Sprachtypologie und Universalienforschung* 59, 270-283.
- Haase, M. (1988): *Komposition und Derivation: ein Kontinuum der Grammatikalisierung*. Keulen.
- Hansen, S. / Hartmann, P. (1991): *Zur Abgrenzung von Komposition und Derivation*. Trier.
- Haspelmath, M. (1992): "Grammaticalization Theory and Heads in Morphology." In: Aronoff, M. (red.), *Morphology Now*. Albany (N.Y.), 69-82.
- Henzen, W. (1965): *Deutsche Wortbildung*. 3e druk. Tübingen.

- Hopper, P.J. (1991): "On Some Principles of Grammaticalization." In: Traugott, E.C. / Heine, B. (red.), *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam / Philadelphia, deel 1, 17-35.
- Hopper, P.J. / Traugott, E.C. (2003): *Grammaticalization*. 2e druk. Cambridge.
- Küpper, H. (1963): *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*. 3e druk. Deel 1. Hamburg.
- Lehmann, C. (1995): *Thoughts on Grammaticalization*. München.
- Leuschner, T. (2006): "Nederlands tussen Duits en ... Zweeds: grafonemische afkortingen (Kurzwörter) in taalvergelijkend perspectief." In: Hüning, M. et al. (red.), *Nederlands tussen Duits en Engels. Handelingen van de workshop op 30 september en 1 oktober 2005 aan de Freie Universität Berlin*. Leiden, 141-162.
- Lohde, M. (2006): *Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch*. Tübingen.
- Marchand, H. (1969): *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation: a Synchronic-Diachronic Approach*. 2e druk. München.
- Meesters, G. (2004): *Marginale morfologie in het Nederlands. Paradigmatische samenstellingen, neoklassieke composita en splintercomposita*. Gent.
- Motsch, W. (1996): "Affixoïde: Sammelbezeichnung für Wortbildungsphänomene oder linguistische Kategorie?" In: *Deutsch als Fremdsprache* 33, 160-168.
- Munske, H.H. (2002): "Wortbildungswandel." In: Habermann, M. / Müller, P.O. / Munske, H.H. (red.), *Historische Wortbildung des Deutschen*. Tübingen, 23-40.
- Nübling, D. (2001): "Auto – bil, Reha – rehab, Mikro – mick, Alki – alkis: Kurzwörter im Deutschen und Schwedischen." In: *Skandinavistik* 31, 167-199.
- Nübling, D. (met medewerking van A. Dammel, J. Duke en R. Szczepaniak, 2006): *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels*. Tübingen.
- Nübling, D. / Vogel, M. (2004): "Fluchen und Schimpfen kontrastiv. Zur sexuellen, krankheitsbasierten, skatologischen und religiösen Fluch- und Schimpfwortprototypik im Niederländischen, Deutschen und Schwedischen." In: *Germanistische Mitteilungen* 59, 19-33.
- Petermann, H. (1971): "Semantische Veränderungen erster Kompositionsglieder im Grenzbereich zwischen Zusammensetzungen und Präfixbildungen." In: *Deutsch als Fremdsprache* 8, 108-113.
- Roelcke, T. (2002): "Syntheseindex. Typologische Betrachtungen zum Deutschen in Synchronie und Diachronie." In: Wiesinger, P. (red.), *Akten des X. Internationalen*

- Germanistenkongresses Wien 2000, Band 2: Entwicklungstendenzen der deutschen Gegenwartssprache*. Bern, 337-342.
- Schmidt, G.D. (1987): "Das Affixoid. Zur Notwendigkeit und Brauchbarkeit eines beliebten Zwischenbegriffs der Wortbildung." In: *Deutsche Lehnwortbildung. Beiträge zur Erforschung der Wortbildung mit entlehnten WB-Einheiten im Deutschen*. Tübingen, 53-101.
- Schu, J. (2005): "Zwischen Grundmorphem und Affix." In: *Deutsche Sprache* 33, 258-286.
- Stepanova, M.D. / Fleischer, W. (1985): *Grundzüge der deutschen Wortbildung*. Leipzig.
- Stevens, C.M. (2005): "Revisiting the Affixoid Debate: On the Grammaticalization of the Word." In: Leuschner, T. / Mortelmans, T. / De Groot, S. (red.), *Grammatikalisierung im Deutschen*. Berlin, 71-83.
- ten Hacken, P. (2000): "Derivation and Compounding." In: Booij, G. / Lehmann, C. / Mugdan, J. (red.), *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*. Berlin, deel 1, 349-360.
- Theissen, S. (1978): *Germanismen in het Nederlands*. Hasselt.
- van den Toorn, M.C. (1983): "Halfsuffixen." In: *De Nieuwe Taalgids* 78, 335-341.
- Van Loey, A. (1959): *Schönfelds historische grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woord-vorming*. 7e druk. Zutphen.
- Willems, K. (2001): "Produktivität, syntaktische Struktur und Norm. Deskriptive Normregularitäten transparenter nominaler Wortbildungsmuster und kontrastive Wortbildungsforschung." In: *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 29, 143-166.
- Ziem, A. (2006): "Wie Werbung Sinn macht. Bedeutungskonstruktionen und -korrekturen durch Text-Bild-Beziehungen." In: *Germanistische Linguistik* 182-183, 45-67.